ئەفسانە و مێژوو

محەمەد سلێمان عەباس

هەموو میللەتەکانی سەر گۆی زەوی چەندین داستان و ئەفسانەی تایبەت بە خۆیان هەیە، کە لە شێوەی چیرۆک، یان شیعر، چیرۆکە شیعردا دارێژراون و باس لە رووداوێکی کۆمەڵایەتی، یان سیاسی، یان ئایینی ئەو گەلانە دەکەن و هەمیشە ئەم ئەفسانانانە بۆ چاخە تاریک و کۆن و زۆر دوورەکان دەگەڕێنەوە، بەڵام بەهۆی دەماو دەم و دووری کات و نەبوونی نووسین، رووداوەکان کەم و زیادیان بۆ کراوە و دەستیان تێخراوە و بوونەتە ئەفسانە، بۆیە دەکرێ بڵێین هەموو ئەفسانەیەک ڕەگێکی مێژوویی و رووداننێکی واقیعیان هەبووە.

کەواتە ئەفسانە تامەزرۆبوونێکی هەمیشەیی مرۆڤە دەرهەق بە پێشینە و سەرەتای بوون، حیکایەتێکی سەرتاسەری مرۆڤەکانە بۆ ڕاڤەکردنی مێژوو و ئێستا و ئایندە و تێگەیشتن لە دیاردەکان، ئەفسانە نەک تەنیا دەربڕینێکە لە قۆناغێکی هزری مرۆڤایەتی، بەڵکو پێوەندییەکی بەهێزی بەو جمومووڵە هزری و کۆمەڵایەتییانەوە هەیە، واتە ئەرکێکی تایبەتی بۆ بوون بەمێژوو دەبینێ، کە گرێ کوێرەی زەمەنێکی ئاڵۆز بوو لەپێش سەرهەڵدانی ئایینەکانەوە، کە لە ڕێگای گێڕانەوە و حیکایەتی میللیدا لە بەسەرهات و رووداوی کۆنەوە دەدوا، ئەمەش بۆ بوون بەمێژوو ڕێخۆشکەرێک بوو.

دەتوانین بڵێین ئەفسانەکان بەشێوەیەکی گشتی تێگەیشتن و دەرکی مرۆڤی سەرەتایی بوون لە جیهان و دیاردە و دەرکەوتووەکانی ژینگە، کە دواتر لە چیرۆک و داستانەکاندا دەربڕانبڕیوە، بەم پێیە ئەفسانە دەبێتە ئەو چوارچێوەیەی کە مرۆڤی سەرەتایی بیروڕا سەرەتاییەکانی خۆی لە مەڕ ئەم بابەتانەی سەرەوە دەرببڕێت، لەگەڵ ئەمەشدا ئەفسانەکان کاتێک ئاڵۆزتر خۆیان نیشان دەدەن، کە تایبەت بن بە سەرەتای دەست پێ کردنی مێژووی میللەتانەوە.

ڕەنگە کەسێک بپرسێ: چ پێوەندییەک لەنێوان ئەفسانە و مێژوودا هەیە؟ ئایا دەتوانین بابەتی مێژوویی لە ئەفسانە ڕزگار بکەین؟ لەبەرچی ئەفسانە و مێژوو هاوپۆشن و لەیەک دەچن؟ بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانە دەڵێین: ئەفسانە و مێژوو هەردووکیان دوو بەرهەمی فەرهەنگین، کە لە هەمان مەیل و ئاراستەوە دروست دەبن، هەروەها هەردووکیان ئامرازێکن بۆ ئەوەی مرۆڤ خۆی بناسێت و دەرک بە بوونی خۆی بکات، بۆیە پێوەندییەکی پتەو لەنێوان ئەفسانە و مێژوودا هەیە و هەندێک جاریش دەبنە هاوپۆش، ئەو حەز و تامەزرۆییەی مرۆڤ بۆ زانینی بنەڕەت و هۆکاری واقیعی ئێستا، کەوا لە مرۆڤ دەکات بایەخ بەمێژوو بدات و

بیخوێنێتەوە، هەر هەمان حەز بووە کە وای لە مرۆڤی کۆن کردووە حەز بکات گوێ لە ئەفسانەکان بگرێت، بەڵام ئەوەی ئەفسانە و مێژوو لە یەکتر جیادەکاتەوە، ئەوەیە کە بە گوێرەی هزری نوێ کار و چالاکییەکانی مرۆڤ یاساکانی پەرەسەندن بزوێنەر و دروستکەری مێژوون، بەڵام بە گوێرەی هزری میتۆلۆژی، ئیرادە و ویستی کارەکانی خواوەندەکان، مێژووی پیرۆز دروست دەکەن.

هەرچەندە ئەفسانە بە فۆرمێکی ئەدەبی نووسراوە، بەڵام لای گەلانی سەرەتایی مێژوو بووە، بەڵکو مێژوویەکی پیرۆزە، هەروەک «هیرۆدۆت» دەڵێ: (ئەفسانە لە ڕووداو و گۆڕانە چارەنووسسازە مەزنەکانەوە گەشە دەکات)، بۆیە دەکرێ بڵێین ئەفسانە وەک دەفرێک بووە بۆ گوزارشت کردن لەبیروبۆچوونە ئایینی و فەلسەفی و کۆمەڵایەتییەکانی، بۆ نموونە داستانی گلگامێش، کە تێیدا مێژوو تێکەڵ بە بابەتی ئەفسانە کراوە و لێکۆڵینەوە مێژووییەکان دەریانخستووە، کە گلگامێش یەکێکە لە مەلیکە ناودارەکانی سۆمەرییەکان و پێنجەمین فەرمانڕەوای شاری ئۆرۆک بووە. هەندێک لە لێکۆڵەران دەڵێن: (ئەفسانەکان تەنیا مێژوویەکی شێوێنراون).

هەندێکی دیکەش هەن کە ئەفسانە بە مێژوو دانانێن و دەڵێن: (زەحمەتە مانای ئەفسانە دیاری بکرێ، ئەمەش لەبەر کات و شوێنی ڕووداوەکانی ئەفسانەکان، کە لە واقیعی دوورن، بۆیە دەشێ مانای مێژوویەکی درۆ) بدات، بۆیە دەشێ ئەفسانە بە ڕووداوێکی نیوە واقیعی دابنێین، کە دەشێ ڕاست بێت، یان درۆ.

هەرچۆنێک بێت، ئەفسانە لای مرۆڤی کۆن و سەرەتایی، ئەو کەشکۆڵە بووە کە وەڵامی هەموو پرسیارێکی دەدانەوە، وەک چۆن ئێستا ئێمە وەڵامەکانمان لە مێژوو دەست دەکەوێت، ئێمە ئێستا لە خوێندنەوەی مێژوو ئەزموون و زانیاری جۆراوجۆر سەبارەت بە کولتوور و ڕەفتار و چۆنیەتی بیرکردنەوەی مرۆڤی کۆن دەزانین و فێر دەبین، بەڵام مرۆڤی بەرایی لە ئەفسانەکاندا ئەو زانیارییانەی دەست دەکەوت و ئەفسانە بۆ ئەوان فەرهەنگی ژیان بووە، هەروەها ئەگەر ئەفسانە شێوازێک بێت بۆ خستنە ڕووی چالاکییەکانی مرۆڤی نوێ.

ئەفسانەکان باسی سەردەمی هەرە کۆن و بەراییەکان دەکەن، ئەو سەردەمەی کە خواوەندەکان گەردوون و مرۆڤ و بوونەوەرەکانی دیکەیان ئافەریدە کرد، لێرەدا مرۆڤی کۆن ویستوویەتی لە ڕێگەی بایەخدان و پیرۆزی دان بە تەواوکردن و بەردەوامبوونی مێژووی خوداوەندان، مێژووی خۆی دروست بکات.

قوتابخانەی مێژوویی، کە ئەم قوتابخانەیە گرنگی بە مێژوو دەدات و ئەفسانە بە قۆناخەکانی پێشووی مێژووەوە دەبەستێتەوە و پێی وایە کە دەشێت ئەو کارەساتانەی لە ئەفسانەدا هاتوون، لە واقیعدا ڕوویان دابێت و ئێستا لە شێوەی ئەفسانەدا بۆمان بەجێ ماون، بەڵام لە دوای تێکەڵبوونی ئەو ڕووداوانە بە خەیاڵ و بیرکردنەوەی ڕەمەکیانەی کۆمەڵە سەرەتاییەکان، ڕووی ڕاستی ڕووداو، یان بابەتەکەی شێواندووە، بۆیە ئەم قوتابخانەیە وای بۆ دەچێ کە ئەفسانە «تۆمارکردنی ڕووداوێکە کە لە ڕابردوودا ڕووی داوە و کاریگەرییەکی مەزنی لە ژیانی ئەو کۆمەڵەدا هەبووە، کە بەشێوەی چیرۆک دایڕشتووە بۆ ئەوەی بە ئاسانی بپارێزرێ».

هەندێکی دیکە پێیان وایە ئەفسانە مێژووی سەرزارەکی کۆنی مرۆڤایەتییە، واتە تا پەیدابوونی مێژوو وەک زانستێکی جیاواز، ئەفسانەکان ڕۆڵی مێژوویان بینیوە، بەڵام مێژوویەکی پیرۆز و مرۆڤی کۆن و سەرەتایی، لەخۆی نەپرسیوە، چ بابەت و ڕووداوێک ڕاستەقینەیە و چ شتێک ناڕاست و هەڵبەستراوە، لە ئەفسانەکاندا، بەڵکو باوەڕی تەواوی بە ئەفسانەکان هەبووە و پێیان وا بووە هەر شتێک لە ئەفسانەکاندا هاتووە و باس کراوە، ڕاستەقینەیە و پیرۆزە، جگە لەوەش بڕوایان وا بوو کە ئەفسانەکان لەژیاندا ڕێ نیشاندەریانن و پێویستە ئەو ڕێگەیە پەیڕەو بکەن کە ئەفسانەکان بۆیان دیاری کردوون، هەروەها مرۆڤی کۆن باوەڕی وابووە کە باپیران ئەفسانەکانیان لە خواوەندەکانەوە بۆ مرۆڤ گواستووەتەوە، بۆیە دەبێ مرۆڤەکان بیانپارێزن و لە یادەوەریدا لەبیریان نەکەن، بەبێ ئەوەی دەستکارییان بکەن، واتە ئەفسانە بەو شێوەیەی کە لای کۆمەڵگە سەرەتاییەکان هەیە، تەنیا چیرۆکێک نییە بگێڕدرێتەوە، بەڵکو ئەفسانە ڕاستەقینەیەکە کە تێیدا ژیاون و بڕوایان وایە جارێک لە جاران لەسەردەمە بەراییەکاندا ڕووی دابێت و

لەکارتێکردنی لەجیهان و دوارۆژی خەڵکدا بەردەوام بووە.

مرۆڤی کۆن ئەو ڕووداوانەی لە قاڵبێکی شیعری و حیکایەتدا دارشتووە، بۆ ئەوەی بە ئاسانی لە یادەوەریاندا بمێنێتەوە، لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە ئەفسانە گوزارشت لە مێژوویەک دەکات کە بوونی هەبووبێت و قارەمانەکانی ئەفسانەکانیش کەسانێک بوون کە بوونیان هەبووە.

دەکرێ بڵێین مێژوو و ئەفسانە هاوشێوەی یەکن، هەم بەشێکی مێژوو ئەفسانەیە و هەم بەشێکی ئەفسانە مێژووە. خاوەنی کتێبی (ابطال بلا تاریخ) دەڵێ: هەندێک لە نووسەر و مێژوونووسە کۆنەکان خاوەن خەیاڵێکی فراوان بوونە و توانایەکی باشیان لە داهێنان و ئەفسانەاندنی وێنە و دیمەن و هەواڵ و بەسەرهاتی جۆراوجۆر هەبووە، هەروەها توانایەکی باشیان لە تێکەڵ کردنی واقیعی مێژوویی بە خەیاڵ و وێناندن هەبووە، هەروەها بڕوای وایە کە مێژوو لەناو درز و کەلێنەکانی ئەفسانەدا هەیە و حەشاردراوە، بۆیە پێویستە بە وردی کار بۆ دەرهێنان و جیاکردنەوەی مێژوو لە ئەفسانە بکرێت، بۆ ئەوەی مژار و بابەتە مێژووییەکان لە بوار و کایەی مێژوودا دابنرێن و بابەتە ئەفسانەکانیش بخرێنە ناو کایەی ئەفسانەوە. هەمان نووسەر دەڵێت ئایا دەتوانین بە ئاسانی لەنێو ڕووداو و مێژووی کۆنی میللەتاندا، بەسەرهات و ڕووداوە مێژووییەکان لە ئەفسانە جیابکەینەوە، ئەمە کارێکی سەختە، بەڵام پێویستە لەبەر ئەوەی لە مێژووی کۆنی میللەتاندا چەندین کەسایەتی نامێژوویی تێدایە، نەک هەر ئەوە بەڵکو هەندێک لە نووسەرە نوێیەکانیش لە ڕوانگە و دیدێکی نامێژوویی، باسی ڕووداو و کەسایەتییەکان دەکەن، بۆیە جیاکردنەوەی ڕووداو و کەسایەتییە مێژووییەکان لە ڕووداو و کەسایەتییە ئەفسانەییەکان، کارێکی ئاسان نییە، لەبەر ئەوەی ئەفسانەکان بەشێک لە مێژووی کۆنی میللەتان لەخۆ دەگرن، بۆیە دەبێ بۆ دۆزینەوەی مێژووی ڕاستەقینەی ڕووداو و کەسایەتییەکان لەناو ئەفسانەدا گەڕان و پشکنین بکەین.

هەندێک ئەفسانە وەک نامەیەکی ڕەمزییە سەبارەت بە مێژوویەکی کۆن و ونبوو، کە لەبیرچووەتەوە، یان پەرشوبڵاو بووەتەوە و بەشێک لە ناوەرۆک و هزرەکانی نامە (ئەفسانە) کە لەناو چوارچێوەی مێژوویەکی ونبوودا دەخولێتەوە، کە ئێمە هیچی لە بارەوە نازانین، بۆ نموونە (شەڕی بەسووس) کە وەک ئەفسانە لە کولتووری میللی عەرەبیدا بڵاوبووەتەوە، گوایە لەناو خێڵە عەرەبەکاندا ڕووی داوە، بەڵام لەبەر ئەوەی هیچ بەڵگەیەکی ڕاستودروست سەبارەت بەو شەڕە و شوێنی شەڕەکە لەبەردەستدا نییە، بۆیە دەکرێ بڵێین ئەوە شەڕێکی مێژوویی نییە. هەندێک مێژوونووسی نوێ ڕەخنەیان لە خەیاڵ و هزری میتۆلۆژی مرۆڤی کۆن گرتووە، کەچی خۆشیان ئەفسانەی مێژووییان داهێناوە، بۆ نموونە ئەفسانەی سووتاندنی کەشتی موسڵمانان لەلایەن سەرکردە (تارق کوڕی زیاد)ەوە، ئەم ڕووداوە هیچ بنەمایەکی ڕاستی تێدا نییە، بەڵکو ئەمە ئەفسانەیەکی کۆنی (یەمەنی)یە.

دیارە دەبێ هەندێک ئەفسانە پێشینەی مێژوویان هەبێت، دەنا ناچنە خانەی ئەفسانەوە، کە ئەفسانەش دوای چەند سەدەیەک پێکهاتەی خۆی دروست دەکات و لەوێشەوە مێژوویەک بەخۆی دەبەخشێت، بۆیە هەندێک توێژەر هەوڵی بێ وچانیان بۆ ساغکردنەوەی هەندێک ئەفسانە داوە و کاریان بۆ دۆزینەوەی سەرچاوە مێژووییەکانی ئەفسانەکان کردووە، لەوانە (هنریک شلیمان) کە بڕوای وابوو ئەفسانەکان ڕێنیشاندەر و سەرەداوێکن بۆ مێژوونووسان، بۆ دۆزینەوەی ڕاستی ڕووداوە مێژووییەکان، کاتێک هنریک شلیمان منداڵ بوو باوکی هەمیشە ئەفسانەکانی گریگ و هۆمیرۆسی بۆ دەگێڕایەوە، ئەمە وای لێ کرد کە گەورە بوو بیر لە دۆزینەوەی شوێنی «ترۆی» بکاتەوە و خۆی بۆ ئەم ئەرکە گرنگە تەرخان بکات، ئەوەبوو لە تەمەنی (٤٦) ساڵیدا وازی لە کارەکەی (بازرگانی) هێنا و ڕووی کردە «ئیساکا» بۆ دۆزینەوەی شوێنی «ترۆی» و دوای ماوەیەک کارکردن شوێنی شاری ترۆی دۆزییەوە، ئەمەش ئەوە دەردەخات کە هەندێک ئەفسانە ڕەگی مێژوویان هەیە.

لە زەمەنی کۆندا هیچ کەلێنێک لەنێوان مێژوو و ئەفسانەکاندا نەبووە، هەر بۆیە کەسایەتییە کۆنەکان هەوڵیان دەدا لاساییکردنەوەی نموونە سەرەتاییە کۆنەکەکان بکەنەوە، ئەوەی لە خوداوەند و پاڵەوانەکانەوە

دەست پێدەکات.

هیچ مێژوویەک بەبێ پاڵەوان نییە، بەڵام لە کولتووری میللەتە کۆنەکاندا پاڵەوان هەیە بەبێ مێژوو، کە لە ڕێگەی بەسەرهات و ڕووداوی ئەفسانەییەوە باس لە پاڵەوانیەتی و ئاکار و کردەوە و هەڵوێستی کەسایەتی پاڵەوان دەکرێت و بەم شێوەیە کەسایەتییەکە لە باوەڕی میللیدا جێگایەکی دیار و گرنگی دەبێت.

دەشێ واقیعی مێژوو بگۆڕدرێت و ببێتە ئەفسانە، هەروەها دەکرێ مێژوو خۆی بە ئەفسانە داپۆشێت و دەمامکدار بکات، جا چ مێژووی کەسایەتییەک بێت، یان شارێک، یان نەتەوەیەک بێت، واتە ئەفسانە دەخزێتە ناو مێژوو و واقیعی ڕووداوە مێژووییەکان دەکاتە ئەفسانە، ڕەنگە بەم جۆرە مێژووەکە کاریگەری زیاتری لە هزر و هۆشی خەڵکدا هەبێت، هەروەها دەشێ هۆکاری ئەم تێکەڵبوونەش، ئەو گرژی و کێش کردنە بێت، لەنێوان واقیع و خەیاڵ، هەروەها لەنێوان ئەو واقیعەی هەیە و ئەوەی خوازراوە، هەندێک لەو ئەفسانانە بە یادکردنەوەی جەنگەکان پشت ئەستوورن، کە تێیاندا خەیاڵ ئاوێتەی ڕاستییە مێژووییەکان بووە و لەسەر حیسابی ڕاستییە مێژووییەکان ئەفسانە زیاد و گەشە دەکات، بە مەبەستی شانازی کردن بەو پاڵەوانانەی لە ساتی ڕووداوێکی دیاریکراودا دەبینرێت، ئاوێتەبوونی واقیع و ئەفسانە کرۆکی ئەو میتۆلۆژیایانە پێکدێنێت، کە لەمەڕ جەنگێک، یان ڕووداوێکدایە، لە مێژووی کوردیشدا نموونەی ئاوێتە بوونی واقیع و ئەفسانە هەیە، بۆ نموونە چیرۆکی کاوە و زوحاک، ڕەگێکی مێژوویی هەیە و تێکەڵ بە ئەفسانەکراوە و چیرۆکەکە ناوەرۆکێکی مێژوویی لە خۆگرتووە و بەپێی ئەفسانەکانی ئاری نەژادەکان، شا جەمشید وەک یەکەم کەس لە بنەماڵەی پشدادی، زۆر لە خۆبایی دەبێت و لە فەرەی ئێزدا دوور دەکەوێتەوە، لە ئاکامدا بەدەستی ئەژدیهایەک دەکوژرێ، ئەمە بناغەی ئەفسانەی ئێرانی کۆنە، بەڵام دواتر تێکەڵ بە مێژوو دەبێت، زوحاکیش کە دوا پاشماوە و نەوەی جەمشیدە و لە ئەفسانەکاندا بە ئەژدەهاک ناوبراوە، لەبەر ئەوەی شایەکی ستەمکار بووە و (کاوە) لە دژی زوحاکی خوێنڕێژ ڕاپەڕیوە و شۆڕشی کردووە، کە لە شاخەوە هەڵتۆقا و زۆرداری زوحاکی ڕووخاند، بۆیە (کاوە و زوحاک و نەورۆز) یەکێکە لە ئەفسانە گرنگەکان و درێژی ڕۆژگار کردوویەتی بە ئەفسانە، نموونەیەکی دیکە شەڕی (قەڵای دمدم) کە لە ساڵی ١٦٠٩ زایینی لەنێوان شای ئێران، شا عەباسی سەفەوی و میری خێڵی برادۆست (خانی لەپ زێڕین)دا ڕووی داوە، لە دەقە میللیەکاندا کە باس لەم شەڕە دەکەن ئاوێتە بوونی واقیع و ئەفسانە دەبینرێت، هەروەک لە دەقێکدا هاتووە: کاتێک قوڵە و بەرزاییەکانی قەڵاکە کەوتنە دەست لەشکری دوژمن، ئافرەتەکانی ناو قەڵاکە خۆیان هەڵدێرایە خوارەوە، نەوەک دەست دوژمن بکەون و بێ نامووس بکرێن، لەو هەڵدێرانەیاندا بەرلەوەی بکەونە خوارەوە خودا کردوونی بە کۆتری سپی و بە ئاسماندا فڕیون. ڕەنگە هۆکاری ئەم ئاوێتە بوونەی واقیع و ئەفسانە بۆ ئەوە بگەڕێتەوە کە دوور نییە لە قەڵاکەدا کۆتری سپی ڕاگیرابێ و دوای وێران کردنی قەڵاکە، کۆترەکان لەو چیایە مابێتنەوە.

هەروەها ئەفسانەی کوردی کەسایەتییە ناسراو و مێژووییەکان دەگوێزێتەوە نێو ئەفسانە و گۆڕانیان بەسەردا دێنێ و لە کەسایەتییەکی واقیعی و بەرچاوی نێو ژیانەوە دەیانکات بە کەسایەتییەکی ئەفسانەیی و هێزی زۆر و لەڕادەبەدەریان دەداتێ و کاری وایان پێ دەکات کە لە ژیانی ڕاستەقینە و بەرچاوی خۆیان نەیان کردبێ، ئەو جێگۆڕکێیەش لەناو ئەفسانەدا زۆربەی بۆ ئەو کەسانەیە کە لە مێژوودا ناویان هەیە و ناسراون، بۆ نموونە (ئەسکەندەری مەکدۆنی ٣٥٦-٣٢٤ پ.ز) لەبەر ئەوەی لە ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوادا کەسایەتییەکی ناودار و جیهانییە لەنێو ئەفسانەی جیهانی و ئەفسانەی کوردیشدا ئەو کەسایەتییە مێژووییە تێکەڵ بە ئەفسانە کراوە، هەروەها کەسایەتی ناوداری کورد (شێخ مەحموودی نەمر- مەلیکی کوردستان) ئەگەرچی مێژووەکەی زۆر دووریش نییە، بەڵام چونکە کەسایەتییەکی خۆشەویستی نەتەوەیی و ئایینی و کۆمەڵایەتییە و کورد بە چاوی ڕێزەوە سەیری دەکات، عەقڵی عەوام و ئەفسانەساز زۆر کاری وایان داوەتە پاڵ، کە زۆر لە ڕاستی و واقیعی ژیان و مێژووی ئەو سەرکردەیەوە دوورن، لەنێو کوردەواریدا دەڵێن و باوە: (شێخ مەحموود وەختێ دەچووە شەڕێ و دەهاتەوە، کە پشدێنی خۆی دەکردەوە و دایدەوەشاند، گولە لەبەر قەد و پشتی بەردەبوونەوە، چونکە گولە نەیدەبڕی)، کەچی

هەموو لایەک ئەو ڕاستییە دەزانن کە شێخ لە پشت «بەردەقارەمان» بریندار بوو، هەروەها ئەقڵی عەوام و ئەفسانەساز کەسایەتییە ئایینییەکانیش تێکەڵ بە ئەفسانە دەکات، بۆ نموونە لەنێو ڕەشە خەڵکەکەی کوردەواریدا، ئەوانەی پاشماوەی ئایینی کۆنی زەردەشت پێغەمبەریان، لەنێو ماوە، واباوە گوایە گوڵی نێرگز لە ئارەقەی زەردەشت پێغەمبەر دروست بووە، هەروەها لەناو کوردەواری و پەیڕەوانی ئایینی ئیسلام دەڵێن: ڕەیحانە ڕەشە لە ئارەقەی- محەمەد پێغەمبەری ئیسلام- دروست بووە، بەم شێوەیە مێژوو و ئەفسانە تێکەڵ دەبێ و خەڵک کەسایەتییەکە دەکەن بە کەسایەتییەکی ئەفسانەیی.

توێژەرانی میتۆلۆژیا بڕوایان وایە کە یادەوەری کۆ یەکێکە لەو هۆکار و فاکتەرانەی کاریگەرییان لەسەر گۆڕینی واقیعی ڕووداوەکان هەیە بۆ ئەوەی بیکەنە ئەفسانە، لەبەر ئەوەی یادەوەری کۆ، کە ئەمبار و جێگەی پاراستنی ڕووداوە مێژوویی و نیمچە مێژوویی و بەسەرهاتەکانە، ناتوانێت لە دوو سەدە (٢٠٠ ساڵ) زیاتر پارێزگاری لە وردەکاری ڕووداوەکان بکات، لەبەر ئەوە ڕووداوەکان لەگەڵ تێپەڕبوونی کات و زەمەن گۆڕینیان بەسەردا دێت، ئەگەر ڕووداوەکان نەنووسرێنەوە، بۆیە لەو حاڵەتەدا ڕووداو و کەسایەتییە مێژووییەکان دەگۆڕێن و دەبن بە پاڵەوانی ئەفسانەیی و دەتوانن کردەوەی ناواقیعی و سیحرئامێز ئەنجام بدەن، کەواتە دووری نێوان زەمەنی ڕووداوەکان و زەمەنی گێڕانەوەی ڕووداوەکە، هۆکارێکی سەرەکییە بۆ ئەوەی واقیعێکی مێژوویی ببێتە ئەفسانە. لەلایەکی دیکەوە دەکرێ بڵێین هەندێک ئەفسانە مێژووی کەسایەتییە لە وشەدا دەربڕاوە و گوزارشتی لێ کراوە و هەندێک لە کەسایەتییەکانی ئەفسانە ڕەهەندی مێژووییان هەیە، هۆشیاری ئەفسانەیی دەتوانێت وشە لەمەڕ ڕووداوە مێژووییەکان دابهێنێت و حیکایەت سەبارەت بە ژیانی کەسایەتییەکان دروست بکات، بۆیە ئەفسانە تەنیا ڕووداوێکی مێژوو نییە، بەڵکو پێش هەموو شتێک «وشە»یە و لە وشەدا ڕووداوی مێژوویی بۆ ئاست هۆشیاری زاتی بەرزدەبێتەوە.

هەندێک لە توێژەرانی میتۆلۆژیا پێیان وایە، ئەفسانە بریتییە لە تۆمارکردنی هەندێک ڕووداوی گرنگ کە لە سەردەمە کۆنەکاندا ڕوویان داوە و کاریگەرییان لەسەر کۆمەڵگە هەبووە و مرۆڤی کۆن ئەو ڕووداوانەی لە قاڵبێکی شیعری و حیکایەتدا داڕشتووە، بۆ ئەوەی لەبیریان نەچێت و لە یادەوەرییاندا بمێنێت.

مێژووی ئەفسانەیی لای میللەتە کۆنەکان

زۆربەی ئەو توێژینەوانەی سەبارەت بە ئەفسانە کراون، ئەوە دەردەخەن کە هۆز و میللەتە کۆنەکان بڕوایان بە سوڕ و خولی مێژوو هەیە و بە گوێرەی ئەم دید و ڕوانینەیان بۆ مێژوو، ڕووداوەکانی ناو ئەفسانە لاسایی کردنەوەی ئەو ڕووداوانەن کە لە سەرەتای دروست بوونی مرۆڤ و گەردوون ڕوویان داوە، واتە گەڕانەوەیە بۆ ئەو کارانەی کە باووباپیران کردوویانە، ئەو گەل و خەڵکانەی ئەفسانەکەیان داهێناوە، باوەڕی تەواویان بە ڕاستی و دروستی ئەفسانەکە هەیە و پێیان وایە، ئەفسانە تۆماری ڕووداوەکانی کۆن و سەرەتای پەیدابوونی مرۆڤە، هەروەها هۆکارێکیشە بۆ ڕەوش و واقیعی ئێستایان، ئەمەش خاڵی پێوەندییە لەنێوان ئەفسانە و مێژوودا، ئەگەرچی لە ڕووی دیکەوە جیاوازن، لەبەر ئەوەی هەر یەکەیان، سیستمێکی جیاواز و سەربەخۆیان هەیە، هەرچەندە ئامانج و ئەرکی هەریەک لە ئەفسانە و مێژوو زانینی ئەسڵ و سەرچاوەی شتەکان و واقیعی ئێستایە، بەڵام لەوەدا جیاوازن کە ڕەسەن و ڕابردوو لای ئەفسانە پیرۆزە، کەچی ڕابردوو لای مێژوو شتێکی دنیایی و مرۆییە، واتە بە گوێرەی ئەفسانە مێژوو بریتییە لە دەرکەوتن و هاتنەڕووی ویستی خواوەندەکان، بەڵام لە ڕوانگەی مێژووەوە، ڕابردوو و ڕووداوەکان دەرکەوتنی ئیرادە مرۆییەکانە و لە ئاکامی ململانێ و کارلێکردنی نێوان مرۆڤ و سروشت هاتوونەتە کایەوە، ئەمەش مانای وایە دوو جۆرە مێژوومان هەیە: مێژووی پیرۆز، مێژووی دنیایی.

مێژووی پیرۆز باس لەچۆنیەتی دەرکەوتنی خواوەند دەکات لە شوێن و زەمەنی دنیاییدا و ئاشکرا کردن و هاتنە ڕووی کار و کردەوەکانی خواوەندان لە زەمەنی بەراییدا، بە گوێرەی هزری ئەفسانەیی، هەر کارێک لە کارەکانی مرۆڤ، یان هەر دیاردەیەک لە دیاردەکانی سروشت، تەنیا خاوەن بەهایەکی زاتی نییە، بەڵکو بەها و حەقیقەتی کردارەکە لە دەرەوەی بەرهەستی مرۆڤ

سەرچاوە دەگرێ، واتە خوداوەند مێژووی دروست کردووە و خۆشی مافی بەڕێوەبردنی هەیە و بەڕێوەی دەبات و بەپێی چاودێری خۆی بزووتنەوەی مێژوو ئاراستە دەکات و بەسەر ڕەگەزی مرۆییدا سەپێنراوە، لە مەینەتی و ناخۆشیدا بژی، لەبەر ئەوەی مرۆڤ لە سەرەتاوە بۆ یەک مەبەست دروست کراوە کە ئەویش خزمەت کردنی خواوەندەکانە.

کاتێک مرۆڤ مێژووی کۆنی نەتەوەکان دەخوێنێتەوە، خۆی لە بەرانبەر جیهانێکدا دەبینێت کە یاساکانی سروشتی تێدا زاڵ نییە و هەموو شتەکان لە دۆخێکی سەیر و نائاساییدا بەڕێوە دەڕۆن، جەنگەکان، برسیەتی، هەژاری، وشکەساڵی، چاوە قووڵە، مەرگ، هیچیان هۆکاری سروشتی لە پشتیانەوە نابینرێت، بەڵکو هەموو ئەمانە بە جیهانی میتافیزیک و سزای خوداوەندەکانەوە بەستراونەتەوە و لە چوارچێوەی ئەفسانەدا گوزارشتیان لێ کراوە، بۆ نموونە، لە ئەفسانەی «لافاو»ی سۆمەری و بابلیدا، خواوەندەکان، بەبێ هیچ هۆکارێکی دیار و ڕوون، بڕیاری لەناوبردنی مرۆڤ دەدەن، هەروەها لە دەقی وێران کردنی شاری «ئوور»ی سۆمەریدا هاتووە، ئەنجوومەنی خوداوەندان بڕیاری لەناوبردنی ئوور و دانیشتوانەکەی دەدەن، وەک چارەنووسێک کە لە ئاسمانەوە فەرمانی پێ دراوە.

کەواتە هزری میتۆلۆژی لە تێڕوانینیدا بۆ سەرەتاکان، لەو ساتەوە دەست پێدەکات، کە خواوەندەکان لە بازنەی خۆیاندا هاتنە دەرەوە و لە زەمەنە میتۆلۆژییەکانی سەرەتادا دەستیان بە چالاکییەکانی خۆیان کرد، کە زەمەن بەردەوام دەبێت و شوێن درێژ دەبێتەوە و لەگەڵ مێژووی گەردوون و مێژووی مرۆڤدا تێک دەئاڵێن.

ئەفسانەکانی خولقاندن و ئافراندنیش باس لەو ڕووداوانە دەکەن، کە لە زەمەنی نێوان سەرمەدییەت و مێژوودا ڕوویان داوە، واتە لە زەمەنی کۆزمۆگۆنی کە لەو زەمەنەدا دیاردە و بوونەوەرەکانی گەردوون ئافەریدەکران و دروستبوون، لەگەڵ تەواوبوونی ئەو زەمەنەش، مرۆڤ و کۆمەڵگە پێ دەنێنە ناو «زەمەنی ڕاستە هێڵی» ئەو زەمەنەی کە لە ڕابردوو بەرەو ئێستا و ئایندە دەڕوات، واتە زەمەنی مێژوویی.

ئەفسانەکان گرنگی بە چالاکی و کردەوەکانی خواوەندەکان دەدەن و کردەوەکانی مرۆڤ فەرامۆش دەکەن و یادی ناکەنەوە و ئەگەر هاتو بۆ ڕووداوێک، یان کەسایەتییەکی مێژوویی بڕەخسێت بچێتە ناو جیهانی ئەفسانە و لە یادەوەریدا بە نەمری بمێنێتەوە، ئەوە تەنیا لە ڕێگەی بە ئەفسانەکردنییەوە بە ئەنجام دەگات، بەرزکردنەوەی لە ئاستی واقیعەوە بۆ ئاستی ڕووداوی میتۆلۆژی، پاشا کۆنەکانی گریک و هەواڵەکانیان نەدەگەیشتە گوێی گریکەکان، ئەگەر دوای بە بەرداکردنی بەرگێکی ڕەسەنی میتۆلۆژی نەبوایە، هەروەها لەناو چەندان پاشای سۆمەری تەنیا کردەوە و بەسەرهاتی «گلگامێش» پاشای ئۆرۆک ماوەتەوە، کە لە ڕێگەی ئەفسانەوە یادەوەرییەکی مێژوویی دەداتە مرۆڤ و هەستێکی وای لەلا دروست دەکات، کە ژیانی ئامانجیکی تێدایە و بۆ ئەم یادەوەرییەش، مرۆڤ وەک مردووی لێدێت، چونکە لەبیرکردنی ڕابردوو جۆرێکە لە مردن، لە میتۆلۆژیای گریکیدا ئەو مردووانەی بۆ جیهانی خوارەوە دادەبەزن لە ڕێگەدا لە سەرچاوەی لەبیر چوونەوە دەخۆنەوە بۆ ئەوەی ژیانی دووەمیان بەبێ یادەوەری بەسەربەرن، واتە بەبێ مێژوو.

لە کۆمەڵگەی کۆندا ئەفسانە تەعبیر لە حەقیقەتێکی ڕەها دەکات، چونکە مێژوویەکی پیرۆز دەگێڕێتەوە، یان پەیامێک ئاشکرا دەکات کە سنووری مرۆڤی تێدەپەڕاند و بۆ بەرەبەیانی سەردەمێکی مەزن دەگەڕایەوە، کە سەردەمی سەرەتا پیرۆزەکانە، لەبەر ئەوەیە ئەفسانە لای ئەوان واقیعی و پیرۆزیش بووە، هەروەها لای ئەوان «مێژوویەکی پیرۆزە».

نابێت لەبیرمان بچێت کە یەکێک لە ئەرکە بنەڕەتییەکانی ئەفسانە ئەوەیە، کە دەروازەیەک دەکاتەوە تا مرۆڤ لێیەوە بگاتە زەمەنی مەزن، ئەم مەسەلەیە لەو ویستەی مرۆڤدایە بۆ وازهێنانی لە زەمەنی ئێستای، وازهێنان لەوەی بە بارودۆخی مێژوویی ناوی دەبەین.

بایەخدانی مرۆڤی کۆن بە مێژووی پیرۆز و بێ بایەخ کردن و بێ ئاگابوون لە مێژووی دنیایی، هۆکارێک بووە بۆ فەرامۆش کردن و بێ ئاگابوون لە ڕۆڵی خۆی (مرۆڤ) لە بزووتنەوەی مێژوودا و مرۆڤی کۆن هەمیشە دەستکەوتەکانی شارستانیەتی، کە هۆکارێک بوونە بۆ پێشکەوتنی مرۆڤ و مرۆڤایەتی، خستووەتە پاڵ خوداوەندەکان و سەرەتا و سەرچاوەی گشت دەستکەوت و داهێنراوەکانی بۆ خوداوەندەکان گەڕاندووەتەوە. تا

ئەمرۆکەش هەموو داهێنانێکی مرۆییانە بۆ ئیلهامێک دەگێڕنەوە کە لە دەرەوە دێت و لە ناوەوە هەڵناقوڵێت، ئەمەش پاشماوەی ئەو میراتە میتۆلۆژییەیە، کە بۆ مرۆڤ ناڕوانێ وەک دروستکەری خۆی و ڕابردوو و ئێستای، بەڵکو وەک ئامرازێک بۆ جێبەجێ کردنی پلانە خوداوەندەکانییەکان تێی دەڕوانێ.

ئەم بێ ئاگابوونە لە حەقیقەتی ئەوەی لە ڕابردوودا رووی داوە، گۆڕینی بە مێژوویەکی پیرۆز کە ئەفسانەکان کەشفی دەکەن، مرۆڤی کۆنی کردووەتە دەرەوەی گۆڕانی مێژوویی و بەبێ یادەوەرییەکی دنیاییش کە خاوەنی ناوەرۆکێکی مەبەستدار بێت، کە ئەم یادەوەرییە دنیاییە ڕۆڵی لە یارمەتیدانی مرۆڤ بۆ تێگەیشتنی ئێستای نەبینیوە، بەو پێیەی ئاکام و بەرهەمێکی رووتی کردار و دەستکەوتە ڕابردووەکانییەتی.

نووسینی مێژوویی وەک ڕەگەزێکی سەربەخۆ لە ئەفسانە، کاتێک دەستی پێ کرد کە مرۆڤی کۆن دید و بۆچوونی خۆی سەبارەت بە ڕووداوەکان گۆڕی و چیتر دەست تێوەردانی خوداوەندانی لە ڕووداوە ڕابردووەکان، یان ڕووداوەکانی ئێستادا نەدەبینی، لەو کاتەوە مێژوو لە پیرۆزیی داماڵراو دەستی بە رووتبوونەوە لە قودسیەتەکەی کرد و مرۆڤ بەدوای هۆکاری ڕاستەقینەی ڕووداوەکاندا گەڕا، لە ڕێگەی پێوەندییە دنیاییە واقیعییەکانەوە، بەم جۆرە زانستی مێژوو لە دایک بووە و لە دروست کردنی یادەوەری کۆ جێگەی ئەفسانەی گرتەوە و بۆ ناسینی ڕۆڵە بنەڕەتییەکەی لە ناسینی خۆیدا ڕێنمایی مرۆڤی کرد و گرنگی چالاکییەکانی مرۆڤی بۆ سەر بزاڤ و بزووتنەوەی مێژوو دەرخست.

سەرچاوە و پەراوێزەکان:

١- الاسطورة والمعني- فراس السواح- دار علاءالدين- سوريا- ١٩٩٧- ل٩١، ٩٢، ١٠٤، ١٠٨، ١١٧، ١١٣.

٢- أبطال بلا تاريخ- فاضل الربيعي- سوريا- ٢٠٠٥-ل ٧، ١٠، ١٣، ١٣١.

٣- سحر الاساطير- م ف البيدل- حسان ميخائيل- سوريا- ٢٠٠٥- ل١٨، ١٩.

٤- فلسفة الاسطورة- اليكسي لوسيف- منذر حلوم- سوريا- ٢٠٠٥- ل٢٢٠.

٥- موسوعة اساطير العرب- محمد عجينة- لبنان- ط٢، ل٤٣٢.

٦- گەڕان بەدوای نەمریدا- مەولوود ئیبراهیم حەسەن، هەولێر- ٢٠٠٥، ل٢٩، ١٨٥.

٧- گۆڤاری (ئاسۆی فۆلکلۆر) ژ(١٤)، ل٥، ٧، ٩.

٨- گۆڤاری (ئاسۆی فۆلکلۆر) ژ(٢٦)، ل٢٦.

٩- گۆڤاری (ڕۆشنبیری نوێ) ژ(١٠٥)، ل٢٣٣.

١٠- گۆڤاری (کۆچ) ژ(١١-١٢) ل٤١٥، ٤٢٩.